

TWEEMAAL NIETZSCHE

1

Sybe Schaap, *Het onvermogen te vergeten. Nietzsche's herwaardering van de waarheidsvraag*, Budel, Damon, 2001, 282 p., € 21,- ISBN 90 5573 207 9.

In dit boek worden verschillende centrale thema's uit Nietzsches denken overlopen en met elkaar verbonden. Schaap begint met de waarheidsproblematiek. Hij betoogt dat Nietzsche vooral wil afrekenen met een moralistische houding die de wereld probeert voor te stellen zoals ze zou moeten zijn. Dat er een positieve betekenis aan de leugen wordt toegekend, betekent niet dat er totaal geen waarheid mogelijk is, maar houdt in dat de mens op een actieve manier zelf betekenis moet geven aan de wereld zonder te denken dat hij daarmee ooit de werkelijkheid volledig kan weergeven zoals die is. Dit wordt vooral een belangrijke opgave na de dood van God. In een post-christelijke cultuur blijven namelijk nog steeds schaduwen van God over. Ook het atheïsme kan een manier zijn om het ondoorzichtige van de wereld niet onder ogen te zien of uit te monden in een door ressentiment bepaalde vorm van socialisme. Ook wordt onderstreept dat Nietzsche toch heel wat aspecten van het christendom positief evalueerde, zoals de matigende werking van haar instituties. Nu dreigt echter het nihilisme in een negatieve, dat wil zeggen destructieve zin. Om op een positieve manier met het nihilisme om te gaan, moet een levenswijze gevonden worden die het uithoudt in een wereld zonder absolute zin. Hierover gaat volgens Schaap Nietzsches leer van de Übermensch. Hij zegt dat Nietzsche hier niet zozeer een menstype, als wel een actief, zichzelf overwinnend leven zonder uiteindelijke zin mee bedoelt, waarbij het dus zeker niet om het heersen over anderen gaat. Het belang dat aan 'maat' gehecht wordt, houdt in dat Nietzsches ideaal een evenwichtige, zichzelf beheersende persoonlijkheid is. Daarom bestrijdt Nietzsche niet zozeer de moraal in algemene zin, maar wel de moraal die erin bestaat 'reactief' te zijn, door een gebrek aan zelfbeheersing toegeeft aan wraak, kwaad en geweld. Wat de 'wil tot macht' betreft, stelt Schaap Nietzsche tegenover Heraklitos, omdat de laatste de noodzakelijkheid in morele zin verheerlijkt, terwijl bij Nietzsche toch ruimte bestaat voor de vrije wil. Wat Schaap hier zegt ligt in het verlengde van het voorgaande: de wil tot macht betekent de kracht van de sterke mens die actief is en in staat tot zelfcontrole en –overwinning. Daarvoor zijn zowel vergeten als beloven noodzakelijk: het vergeten om actief te kunnen scheppen en de herinnering om beloftes te kunnen doen en zo voor zichzelf en anderen berekenbaar te zijn. Op die manier kan zowel vrede in zichzelf als in de samenleving gestalte krijgen. In de laatste twee hoofdstukken besluit Schaap dat de wilswakke, reactieve, laatste mens hier niet toe in staat is en de neiging vertoont tot ressentiment en gewelddadige wraak. Onze hoop is dan ook gevestigd op de mens die zelfs in staat is de weezin voor de laatste mens eeuwig wederkerend te aanvaarden.

De titel doet vermoeden dat het om een grondige studie van het thema 'vergeten' bij Nietzsche gaat. Het voorwoord geeft echter aan dat de waarheidsproblematiek een

tweede centraal thema is. In feite is het boek geen van beide, maar, zoals de achterflap zegt, een inleiding tot het hele denken van Nietzsche. Daarbij onderneemt de auteur een poging om de thema's tot één doorlopend verhaal aaneen te rijgen. Populariserend is het echter niet. Er zijn veel voetnoten, waarin de auteur het debat aangaat met bekende interpretatoren en Nietzsche vergelijkt met filosofen zoals Spinoza, Hegel, Marx, Freud, Wittgenstein, Adorno en Popper. De citaten worden niet vertaald.

De auteur heeft heel wat literatuur verwerkt. Toch ontbreken in de bibliografie enkele belangrijke werken van Müller-Lauter, Derrida en Van Tongeren. De manier waarop hij de teksten van Nietzsche verwerkt is niet altijd bevredigend. De citaten werken soms te weinig als bewijs en worden hier en daar op een minstens sterk betwistbare manier geïnterpreteerd. Wat vooral ontbreekt in het betoog, is de aandacht voor het belang van het agonale bij Nietzsche. Zoals uit de samenvatting blijkt krijgen we een nogal vredelievende Nietzsche te zien. Alles wat met strijd, egoïsme, macht, wreedheid et cetera te maken heeft, wordt ofwel geneutraliseerd, ofwel gezien als kenmerken van de wilswakke mens. Dat Schaap hier systematisch de term 'reactief' hanteert, laat goed zien dat er bij hem geen plaats is voor de gedachte dat de voornamste mens zichzelf juist transcendeert in een dynamiek die polemisch van aard is. Het woord, 'evenwicht' klinkt als een echo doorheen het hele boek. Het lijkt ook misplaatst om Nietzsches zeldzame positieve waardering van 'berekenbaarheid' als een typisch kenmerk te zien van heel zijn filosofie. Schaap lijkt ervan overtuigd dat Nietzsches denken in onze tijd vooral interessant is omdat het een weg kan tonen naar een samenleving die gekenmerkt wordt door rust en vrede als mensen zich niet laten meeslepen door hun spontane impulsen. Dat is een interessante, maar bediscussieerbare interpretatie. Van de prikkelende, oorlogszuchtige en kaleidoskopische taal van Nietzsche blijft niet veel over. Jammergenoeg voor de KSA-gebruiker verwijst de auteur naar de KGW zodat de lezer zelfs met de Konkordanz (KSA 15)¹ niet alle citaten kan nagaan. Er zijn geen indexen. Enigszins storend is het systematisch gebruik van het weglatingsteken in de genitief, wat op de kaft al voor een spellingsfout zorgt.

2

Stijn Latré en Guido Vanheeswijck, *Dionysus of de gekruisigde. Friedrich Nietzsche versus René Girard over de kern van het christendom*, Kapellen, Pelckmans, 2001, 128 p., € 12.95. ISBN 90 289 2973 8.

De auteurs van dit boek stellen vooreerst aan de kaak dat heel wat interpretatoren en commentatoren van Nietzsche diens felle kritiek op het christendom niet meer de moeite van het bespreken waard vinden, terwijl die toch een wezenlijk onderdeel uitmaakt van zijn denken. We lezen dat er volgens Nietzsche een fundamentele tegenstelling bestaat tussen het christendom enerzijds en alle andere religies anderzijds. Girard is het daarmee eens en hij prijst Nietzsche omwille van dat inzicht. Alle religies zijn volgens Girard immers gebaseerd op het zondebokmechanisme dat door het authentieke christendom juist wordt ontmaskerd en veroordeeld. In het beroemde aforisme van 'De dolle mens' (§ 125 van 'De vrolijke wetenschap') blijkt volgens Girard duidelijk dat Nietzsche zich bewust

was van de collectieve moord ("God is dood! ... En wij hebben Hem gedood!"). Maar Nietzsches verheerlijking van Dionysus betekent juist een pleidooi voor de sacrificiële religie en een radicale keuze voor de eeuwige wederkeer van wraak en geweld, noodzakelijk "voor de goede gang van zaken in de maatschappij" (p. 70), aldus Girard. En Stijn Latré schrijft: "Die veroordeling van het christendom was geen consequentie van de ziekte aan het einde van zijn leven. Het is juist de bewuste en lucide keuze tegen het christendom die Nietzsche gek maakte" (p. 84).

Het boek bestaat uit de vertaling van twee teksten van Girard die worden voorafgegaan door twee inleidende artikelen en gevolgd door twee verdere uitwerkingen van de hoofdgedachte, telkens van de hand van de twee auteurs. Wat Girard betreft gaat het eerst om de tegenstelling tussen Dionysus en de gekruisigde en daarna om een lezing van het verhaal van 'De dolle mens'. Verder zij vermeld dat Stijn Latré aandacht heeft voor Girards analyse van het verschil tussen het nihilisme bij Heidegger en bij Nietzsche (p. 26-35) en een uitvoerige discussie aangaat met de symbooltheorie die Paul Moyaert heeft ontwikkeld in 'De mateloosheid van het christendom' (p. 85-101) – waarbij overigens niet vermeld wordt dat die titel verwijst naar Nietzsches 'Menschliches, Allzumenschliches' I, § 114.

Girard noch beide auteurs blijken Nietzsches denken goed te kennen of grondig bestudeerd te hebben. Dit leidt tot allerlei vreemde en verkeerde stellingen en interpretaties. Alhoewel voetnoot 24 naar het bekende werk van Walter Kaufmann verwijst, is niemand er zich van bewust dat de Dionysus van *De geboorte van de tragedie* niet dezelfde is als die in Nietzsches latere werk. Dat Nietzsche het christendom tegenover alle andere godsdiensten stelt is een onbegrijpelijke veralgemening. Ook het feit dat Nietzsche een duidelijk onderscheid maakt tussen Jezus, het vroege christendom en de verdere ontwikkeling ervan wordt ternauwernood vermeld, laat staan uitgewerkt. Waar Nietzsche schrijft over het lijden, wordt dit begrip kritiekloos geïdentificeerd met 'geweld'. Dat Nietzsche zelf ook al over de zondebok heeft geschreven (cf. KSA 13: 15 [30]) weten de auteurs niet. Dat Nietzsches theorie over het ressentiment juist sterke parallellen vertoont met het denken van Girard wordt systematisch ontkracht. De gedachte dat de stelling 'Dionysus tegen de gekruisigde' iets te maken heeft met het streven naar een niet op vernietiging gerichte spanningsverhouding komt in dit boek niet voor. Girards 'close reading' van 'De dolle mens' is meer dan teleurstellend (ook zijn lezingen van diverse bijbelpassages zijn trouwens bediscussieerbaar). Hij respecteert het literair genre niet, heeft geen oog voor het feit dat de tekst juist over 'de dood van God' gaat en niet over een vergoddelijkte zondebok en probeert het voor zijn interpretatie storende feit dat de chaos van indifferentie deze moord niet voorafgaat, maar er juist op volgt, weg te redeneren op een niet overtuigende wijze. Dat Nietzsche een pleidooi hield voor mateloos geweld en tomeloze wraak is bovendien absurd. Hier en daar worden de grenzen van het toelaatbare overschreden. Bijvoorbeeld waar Girard zegt dat Nietzsches oppositie tegen de bijbelse inspiratie hem "dreef in de richting van de meer en meer onmenselijke houdingen die hij in zijn laatste levensjaren, zij het natuurlijk eerder (sic!) in woorden dan met daden, aanpreef" (p. 47), of Samuel IJsseling genoemd wordt als voorbeeld van een van de onnadenkende denkers van onze tijd die net als Nietzsche de terugkeer wensen van de echte wraak (p. 48, n. 30).

Natuurlijk stelt dit boek de lezer in staat tot een (hernieuwde) kennismaking met het ondanks alles intrigerende denken van Girard en heeft het verder de verdienste te doen nadenken over het eigene en waardevolle van het christendom. De filosofie van Nietzsche wordt echter op een gewelddadige manier verminkt. De namen in de ondertitel zouden dan ook beter van plaats worden verwisseld. Er is geen register, ook geen bibliografie. De voetnoten staan helaas achteraan.

Philippe LEPERS

Noot

¹De 'KSA' is de door Colli en Montinari in vijftien delen uitgegeven *Kritische Studienausgabe*. De KGW is de door dezelfde mensen opgestarte *Kritische Gesamtausgabe*.

* * *

ATHEÏSME

Christian Van Kerkckhove (ed.), *Wat met God?*, Antwerpen, Humanistische Vrijzinnige Dienst, 2000, 2de herz. Druk, 227 blz., 19 €, ISBN 90 74174 02 7.

Dit boek is in een zekere zin geen recensie in dit tijdschrift waard. Daar zijn verschillende redenen voor. De eerste wordt door Diderik Batens, een van de medeauteurs, zelf verwoord: "Wie zijn eigen opvattingen kritisch in vraag wil stellen, moet de confrontatie aangaan met sterke tegenstanders. En precies dat gebeurt in dit boek niet. ... de 'gelovigen' die hier aan bod komen zijn, met alle respect voor hun *opvattingen* geen degelijke theologen" (p. 139-140). Dit betekent niet dat elk persoonlijk relaas a priori filosofisch oninteressant is. Heel wat autobiografieën en dagboeken van grote persoonlijkheden bewijzen het tegendeel. Maar ook dit soort literatuur valt in *Wat met God?* haast niet te vinden. Bovendien is het duidelijk hoe de meeste vrijzinnigen blijven steken in een zeer enge opvatting van rationaliteit en kennis. Zij verwonderen er zich blijkbaar niet over hoe hun logica van de rigide argumentatie telkens weer een zeer brede waaier van standpunten oplevert, net zoals ze gemakshalve voorbijgaan aan het feit dat godsdiensten nooit de dogmatische eenvormigheid hebben vertoond waarvan zij ze zo graag beschuldigen.

Het is niet zo dat er in deze bundel geen waardevolle gedachten te vinden zijn, maar ze worden nergens op een bevredigende manier uitgewerkt. In het zeker niet oninteressante, maar nogal stroef geschreven artikel van Hubert Dethier over nihilisme haalt de auteur bijvoorbeeld de belangrijke vraag aan of het verdwijnen van God nog wel toelaat een moraal te handhaven, een probleem dat tot de meeste auteurs niet eens is doorgedrongen. Dethiers oplossing luidt: "de opvoeding tot echte zelfstandigheid, tot rijpheid en openheid van oordeel, waarbij iemand geen enkele illusie meer nodig heeft" (p. 136). Verderop waarschuwt Ludo Abicht echter: "hoe verdedigt men zich tegen een